

Call It Hate

Attitudes over holebi- en transfo
haatmisdrijven in België

Het Europese project 'Call It Hate' is een samenwerking tussen partners uit tien verschillende Europese landen en heeft als doelen bewustwording creëren rond holebi- en transfoobe haatmisdrijven bij de algemene bevolking en binnen de holebi- en transgendergemeenschap, meldingsbereidheid vergroten en secundaire victimisatie van slachtoffers van haatmisdrijven voorkomen. In de eerste fase hebben alle partners in hun eigen land een onderzoek uitgevoerd naar attitudes en standpunten bij de algemene bevolking over holebi's en transgender personen en haatmisdrijven ten aanzien van deze groep.

Overzicht cijfers België.....	2
1. Inleiding.....	3
1.1 wettelijk en beleidskader over holebi- en transfoob geweld.....	3
1.2 schaal van holebi- en transfoobe haatmisdrijven	4
2. Vorig onderzoek	5
3. Attitudes over holebi's en transgender personen	6
4. Niveau van empathie voor slachtoffers van haatmisdrijven.....	9
5. Reacties op haatmisdrijven	11
6. Standpunten over haatmisdrijven.....	12
Discussie.....	15
Conclusies	16
Aanbevelingen	17
Referenties.....	18

Overzicht cijfers België

- Vier op de vijf Belgen vinden dat holebi's en transgender personen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen. Een op de tien vindt van niet. Over het algemeen is er een trend van meer aanvaarding van holebi's en transgender personen.
- Belgen zijn meer aanvaardend voor een lesbische vrouw als buur dan iemand die homo, biseksueel of transgender is. Transgender personen worden het minst aanvaard. Mannen zijn iets minder tolerant dan vrouwen ten aanzien van de aanwezigheid van holebi's en transgender personen in hun omgeving.
- Belgen voelen meer empathie voor slachtoffers van een misdrijf wanneer het om een lesbische vrouw gaat dan wanneer het slachtoffer homo of transgender is. Er is ook minder empathie wanneer het slachtoffer deelneemt aan de Belgian Pride Parade of zich dronken in de buurt van een bar bevindt. Het niveau van empathie is het laagst voor transgender sekswerkers die worden aangevallen door een klant.
- De kans dat Belgen zouden ingrijpen in het geval van een fysieke aanval vergroot wanneer het slachtoffer een persoon met een beperking of een lesbische vrouw is. De kans op een interventie verkleint wanneer het slachtoffer een donkere huidskleur heeft of homo, transgender of moslim is.
- Meer dan twee op de vijf Belgen zijn er zich van bewust dat sommige holebi's en transgender personen hun gedrag of uiterlijk in het openbaar aanpassen uit schrik voor geweld, intimidatie of bedreigingen. Bijna de helft van de Belgische populatie gaat akkoord met de stelling dat geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België en dat de effecten van haatmisdrijven erger zijn dan die van misdrijven die om een andere reden worden gepleegd. Ongeveer een op de drie Belgen heeft geen mening over beide stellingen. Meer dan drie op de vijf Belgen vinden dat alle misdrijven zwaarder moeten worden bestraft. Er is dus draagvlak voor zwaardere straffen in het algemeen maar niet specifiek voor haatmisdrijven.

1. Inleiding

1.1 WETTELIJK EN BELEIDSKADER OVER HOLEBI- EN TRANSFOOB GEWELD

Wetten rond discriminatie, haatspraak en haatmisdrijven

Er zijn drie federale wetten in België die samen de nationale antidiscriminatiewetgeving vormen: de Antiracismewet, de Antidiscriminatiewet (Federaal Parlement 2007) en de Genderwet (Federaal Parlement 2014). Samen identificeren zij verschillende discriminatiegronden of zogenaamde 'beschermde criteria'. Discriminatie op basis van een van deze criteria is verboden en strafbaar onder deze wetten. Discriminatie op basis van seksuele oriëntatie zit vervat in de Antidiscriminatiewet en discriminatie op basis van geslacht, geslachtsverandering, genderidentiteit en genderexpressie valt onder de Genderwet. Deze wetten introduceerden ook een vorm van wetgeving rond haatspraak door het criminaliseren van publieke en intentionele aanzet tot discriminatie, haat of geweld tegen een persoon of een groep op basis van de vermelde gronden (çavaria 2016).

Het Belgisch Strafwetboek (Kamer van Volksvertegenwoordigers 2018) vermeldt haatmisdrijven niet letterlijk, maar voorziet wel een specifieke verzwarende omstandigheid waarbij strafverzwaring voorzien is wanneer een of meer van de drijfveren voor een misdrijf haat, misprijzen of vijandigheid is tegen een persoon omwille van een of meer van de discriminatiegronden. Hier wordt ook naar verwezen als het 'verwerpelijk motief' en kan worden teruggevonden in verschillende secties van het Strafwetboek bij specifieke criminele overtredingen: fysiek (bv. doodslag, slagen en verwondingen), seksueel (bv. verkrachting en aanranding van de eerbaarheid), materieel (bv. vernieling en beschadiging) en psychologisch (bv. stalking en laster). Het is dus niet toepasbaar op alle misdrijven, alleen waar het expliciet is toegevoegd in het Strafwetboek. Het is bijvoorbeeld niet van toepassing op economische misdrijven zoals diefstal.

Vooroordelen op basis van seksuele oriëntatie en geslacht worden beschouwd als verzwarende omstandigheden, maar genderidentiteit en genderexpressie niet. Deze discriminatiegronden werden geïntroduceerd in de Genderwet sinds 2014 maar werden daarbij niet toegevoegd aan het Strafwetboek. Vooroordelen op basis van geslachtsverandering worden enkel expliciet vermeld als een verzwarende omstandigheid voor doodslag en opzettelijke slagen en verwondingen. Dus los van dit laatste geval, wordt er nergens in het Strafwetboek rekening gehouden met een transfoob motief.

Interfederaal actieplan tegen discriminatie en geweld t.a.v. LGBTI-personen

Na een reeks gemediatiseerde incidenten in 2011 en 2012, werd de regering opgeroepen een plan uit te werken om homo- en transfobe discriminatie te bestrijden. In 2013 werd *Het interfederaal actieplan ter bestrijding van homofobe en transfobe discriminatie* (Milquet 2013) gelanceerd met maatregelen van de federale en de regionale overheden. Het bevatte onder andere maatregelen om de juridische lacunes te dichten, registratie te verbeteren en bewustwording te creëren om haatmisdrijven te rapporteren.

Het plan eindigde in 2014 en in 2018 werd een nieuw interfederaal actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LGBTI+ personen gepresenteerd (Demir 2018). Niet alle maatregelen uit het eerste plan waren voltooid, vooral diegene met betrekking tot de juridische lacunes. Het nieuwe plan beoogt onder andere de registratie en opvolging van holebi- en transfobe haatmisdrijven te verbeteren en te onderzoeken waarom zoveel zaken worden geseponeerd.

Regenboog Index

In de jaarlijkse ranking van ILGA-Europe over de situatie van de mensenrechten van holebi, transgender en intersekse personen in Europa (ILGA Europe 2018), staat België op tweede plaats van de 49 landen met een algemene score van 79%. In de categorie 'Haatmisdrijven en haatspraak' scoort België slechts 63%. Dit komt door het feit dat er geen wetgeving is rond haatmisdrijven op basis van genderidentiteit en geen beleid tegen haat op basis van genderidentiteit en intersekse conditie.

1.2 SCHAAL VAN HOLEBI- EN TRANSFOBE HAATMISDRIJVEN

Onderzoek bij slachtoffers

De *Fundamental Rights Agency* van de Europese Unie (FRA 2012) verzamelde in hun holebi- en transgenderonderzoek informatie over ervaringen van discriminatie, geweld en intimidatie. De online bevraging werd uitgevoerd in de 27 lidstaten van de Europese Unie en Kroatië bij 93.079 personen van 18 jaar of ouder die zichzelf identificeren als lesbisch, homo, bi of transgender. Van de Belgische respondenten:

- denkt 33% dat geweld en intimidatie tegen holebi's en transgender personen wijdverspreid is in België (EU gemiddelde = 38%);
- vermeldt 27% dat ze fysiek of seksueel zijn aangevallen of bedreigd met geweld in de laatste vijf jaar (EU gemiddelde = 26%) en 46% was het slachtoffer van intimidatie (EU gemiddelde = 47%);
- geeft 55% aan dat het laatste incident van fysiek of seksueel geweld dat zij hebben meegemaakt in de laatste 12 maanden, gedeeltelijk of volledig gebeurde omdat zij gepercipieerd werden als holebi of transgender (EU gemiddelde = 59%) en 75% met betrekking tot het laatste incident van intimidatie (EU gemiddelde = 75%);
- vermijdt 54% hand in hand te lopen in het openbaar met een partner van hetzelfde geslacht (EU gemiddelde = 53%) en 54% vermijdt bepaalde plaatsen of locaties uit schrik voor geweld, bedreigingen of intimidatie (EU gemiddelde = 50%);
- past 27% van de transgender respondenten hun genderexpressie aan uit schrik voor geweld, bedreigingen of intimidatie (EU gemiddelde = 32%).

Meldingen

Het Interfederaal Gelijkekansencentrum, Unia (2018) behandelt meldingen van holebifobe discriminatie en haatmisdrijven en het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2018) doet dit voor transfoobe discriminatie en geweld. Het aantal meldingen van holebifobe discriminatie varieert tussen 100 en 200 per jaar en transfoobe incidenten tussen de 20 en 80. De Federale Politie publiceert nationale statistieken waaronder overtredingen op de wet rond discriminatie op basis van seksuele oriëntatie. Met betrekking tot haatmisdrijven, moet het openbaar ministerie het basismisdrijf registreren op basis van de eigen code (bv. slagen en verwondingen = code 43) en het verwerpelijke motief wordt geregistreerd door het toevoegen van een tweede code (bv. homofobie = code 56E). Zoals eerder aangehaald zijn er geen statistieken beschikbaar over discriminatie of haatmisdrijven op basis van genderidentiteit en genderexpressie.

Natuurlijk zijn deze cijfers geen weergave van de realiteit van holebi- en transfoobe haatmisdrijven omdat veel slachtoffers geen melding doen, een haatmisdrijf melden zonder zich bewust te zijn van het holebi- of transfoob motief of kiezen het motief niet te vermelden.

2. Vorig onderzoek

2015 Eurobarometer over discriminatie

De Eurobarometer (European Commission 2015) is een reeks van onderzoeken over de publieke opinie die sinds 1973 regelmatig wordt uitgevoerd door de Europese Commissie. Deze bevestigingen bevatten en grote variatie aan thema's en in 2015 was er een speciale editie over discriminatie. Een deel van deze studie focuste op de publieke opinie met betrekking tot holebi's en transgender personen.

Volgens dit rapport, vinden vier op vijf de Belgen dat holebi's dezelfde rechten moeten hebben als hetero's (81%) en dat er niets mis is met een seksuele relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht (82%). Nog meer Belgen zouden zich comfortabel voelen als een van hun collega's op het werk holebi (90%) of transgender (83%) zou zijn. Bij het zien van een mannelijk homokoppel dat affectie toont in het openbaar, zouden drie op vijf zich comfortabel of onverschillig voelen (61%) in tegenstelling tot vier op de vijf in het geval van een heteroseksueel koppel (80%). Vier op de vijf zouden zich comfortabel voelen als hun zoon of dochter een relatie zou hebben met iemand van hetzelfde geslacht (79%) maar slechts iets meer dan de helft zou zich zo voelen indien die transgender zou zijn (55%). Dit wijst op een lager niveau van aanvaarding ten opzichte van transgender personen ook al vinden zeven op de tien Belgen dat transgender personen hun burgerlijke documenten moeten kunnen laten aanpassen op basis van hun beleefde genderidentiteit (71%). Tot slot denken bijna drie op de vijf Belgen dat discriminatie op basis van seksuele oriëntatie (59%) of genderidentiteit (55%) wijdverspreid is in België.

Sociaal-Culturele Verschuivings survey

De Sociaal-Culturele Verschuivings Survey (Statistiek Vlaanderen 2018) is een jaarlijks onderzoek dat ongeveer 1500 Nederlandstalige inwoners van Vlaanderen en Brussel bevestigd over hun waarden, opvattingen en overtuigingen. In 2006, 2011, 2013, 2015 en 2017 werden verschillende items over homomannen en lesbische vrouwen toegevoegd. De meerderheid vindt dat zij hun leven moeten kunnen leiden zoals ze dat zelf wensen (89%) en zou het niet erg vinden als er een koppel van hetzelfde geslacht naast hen woont (92%). Drie op de tien vinden het aanstootgevend wanneer twee mannen kussen in het openbaar (28%) en een op de vijf wanneer twee vrouwen kussen (21%) in vergelijking met een op de tien wanneer het om een man en een vrouw gaat (11%). Een op de vier zegt dat er te veel aandacht wordt besteed aan seksuele oriëntatie (25%) en bijna een op de drie stelt dat holebi's niet zo hard moeten overdrijven (31%). Er is dus slechts een kleine minderheid expliciet negatief over holebi's, maar een grote groep is negatief op een meer impliciete manier.

Attitudes over transgender personen werden voor het eerst bevestigd in 2015. De meningen over medische transitie zijn relatief positief: twee op de drie vinden dat een geslachtsaanpassende operatie een goed idee is (66%) en slechts een op de tien zou een vriendschap beëindigen als een vriend zou beslissen het eigen lichaam aan te passen (9%). Meningen over genderambivalentie daarentegen zorgen voor meer weerstand. Drie op de vijf vinden dat het belangrijk is om te weten of iemand een man of een vrouw is wanneer je die persoon ontmoet (60%) en een op de vier zou niet met hen willen worden geassocieerd als hun gender niet duidelijk is (23%). Tot slot zegt bijna een op de drie dat er iets mis is met personen die zich man noch vrouw voelen (29%).

3. Attitudes over holebi's en transgender personen

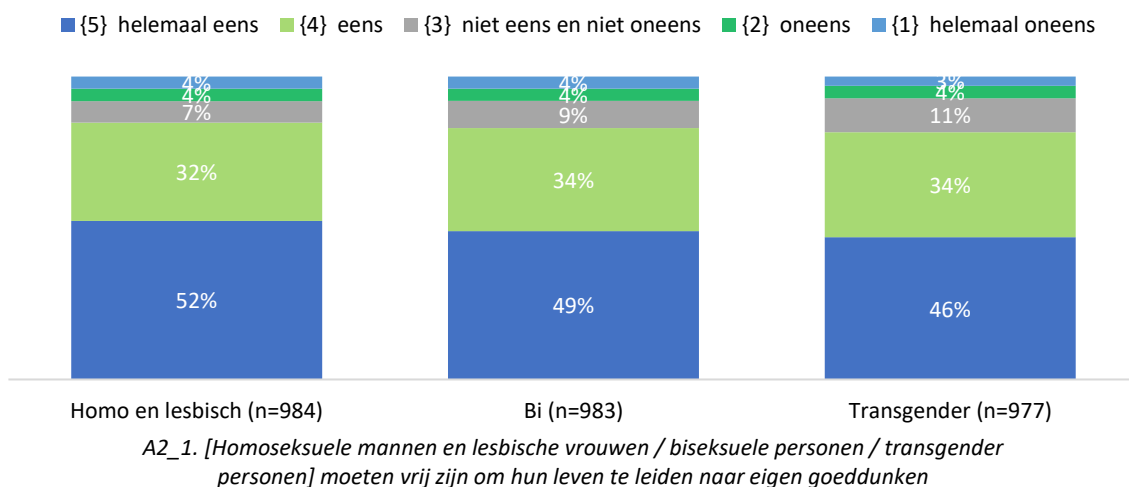
Als onderdeel van het *Call It Hate* project (LGBT Hate Crime EU 2018) werd een onderzoek uitgevoerd naar de attitudes en opvattingen van de algemene bevolking over holebi's en transgender personen en haatmisdrijven tegen hen. Er werd een computer geassisteerd web interview afgenomen bij een representatieve groep van respondenten in de tien landen die betrokken zijn bij het project. De resultaten van de Belgische populatie worden hieronder gepresenteerd. De steekproef bestond uit 1000 personen uit heel België en er werd rekening gehouden met gender, leeftijd, regio en opleidingsniveau om te komen tot een representatieve spreiding.

Holebi's en transgender personen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen

Vier op de vijf respondenten vindt dat holebi's en transgender personen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen. Een op de tien vindt van niet. Over het algemeen is er een trend van meer aanvaarding van holebi's en transgender personen.

Aan de respondenten werd gevraagd of holebi's en transgender personen vrij zouden moeten zijn hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen. De vraag gebruikte een 5-punten schaal: helemaal eens (5), eens (4), niet eens (3), oneens (2) en helemaal oneens (1). De resultaten worden weergegeven in figuur 1 hieronder.

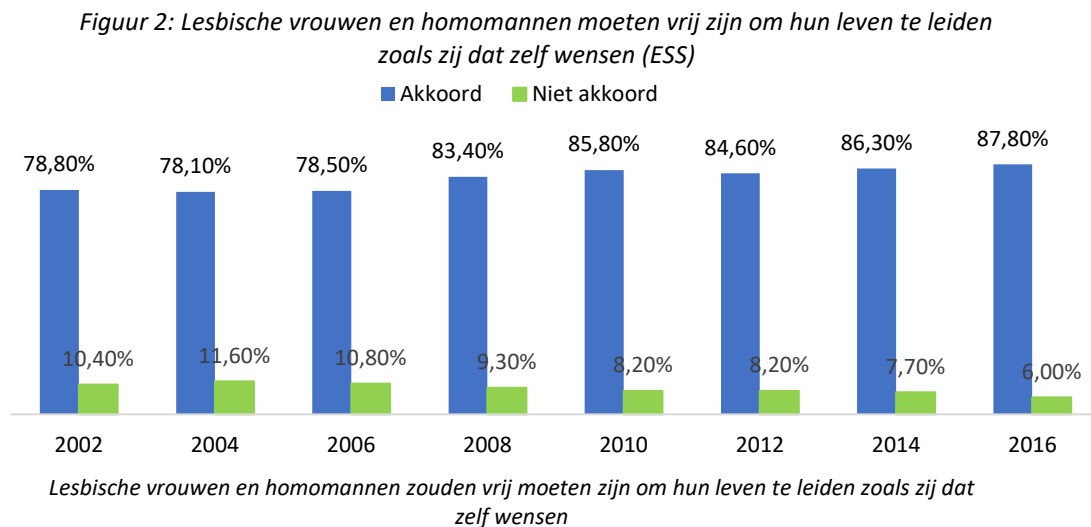
Figuur 1: Holebi's en transgenders moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen

Meer dan vier op de vijf respondenten zijn het eens of helemaal eens dat homomannen en lesbische vrouwen (84%), biseksuele personen (83%) en transgender personen (81%) vrij moeten zijn hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen, en bijna een op tien is het oneens.

De resultaten werden vergeleken met de Belgische resultaten van de European Social Survey (ESS) (Norwegian Centre for Research Data 2018), een bevraging die tweejaarlijks wordt uitgevoerd sinds 2002. De ESS vraagt de respondenten of zij al dan niet akkoord gaan met de stelling dat lesbische vrouwen en

homomannen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen.¹ De resultaten worden weergegeven in figuur 2 hieronder.

De meerderheid van de respondenten in de European Social Survey gaat akkoord met de stelling dat lesbische vrouwen en homomannen vrij zouden moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen. Deze positieve attitude wordt bevestigd door het *Call It Hate* onderzoek. In het algemeen kan dus sinds 2002 een trend van toenemende aanvaarding van lesbische vrouwen en homomannen worden vastgesteld.

Er is een significant gendergerelateerd verschil in de aanvaarding van transgender personen: meer vrouwen (84%) dan mannen (78%) vinden dat transgender personen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat zelf wensen. Er is geen significant verschil in aanvaarding van holebi's in het algemeen, maar er is wel een verschil in het niveau van aanvaarding (H&L: M helemaal eens = 46%, M eens = 36%, V helemaal eens = 58%, V eens = 28%; B: M helemaal eens = 43%, M eens = 38%, V helemaal eens = 54%, V eens = 30%).

Hoe comfortabel zou jij je voelen met een buur die holebi of transgender is?

Respondenten zijn meer aanvaardend voor een lesbische vrouw als buur dan iemand die homo, biseksueel of transgender is. Transgender personen worden het minst aanvaard. Mannen zijn iets minder tolerant dan vrouwen ten aanzien van de aanwezigheid van holebi's en transgender personen in hun buurt.

Het onderzoek bevatte ook een vraag over sociale afstand. Aan de respondenten werd gevraagd om een score te geven op een schaal van nul tot tien over hoe comfortabel zij zich voelen om iemand als buur te hebben die holebi of transgender is. Nul staat voor 'helemaal oncomfortabel' en tien voor 'volledig comfortabel'. De resultaten worden weergegeven in figuur 3 hieronder. Op basis van de antwoorden, werden de respondenten in drie groepen verdeeld:

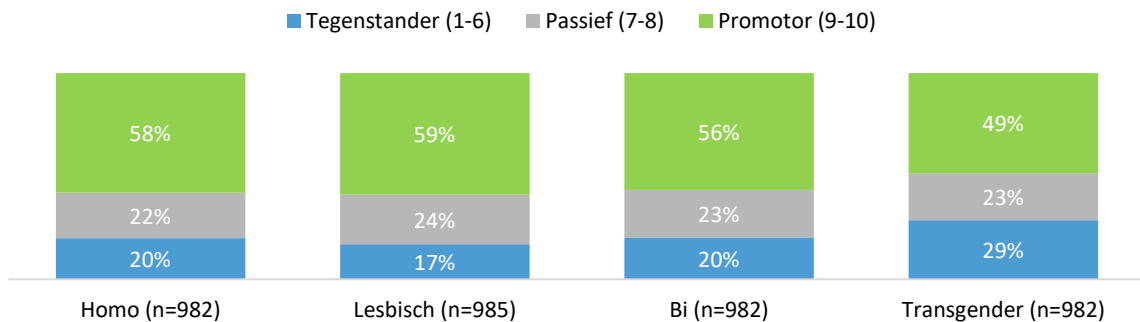
- Promotor (9-10): enthousiastelingen die gewenste attitudes kunnen promoten in hun omgeving
- Passief (7-8): overtuigde maar onenthousiaste respondenten die vatbaar zijn om van gedachten te veranderen

¹ Attitudes tegenover biseksuele en transgender personen werden niet bevroegd.

- Tegenstander (1-6): respondenten die vatbaar zijn voor negatieve mond-tot-mondreclame

Figuur 3: Hoe zou jij je voelen met een buur die holebi of transgender is?

A3_1. Op een schaal van 0 tot 10, hoe zou u zich voelen bij iemand van één van de volgende groepen als uw buur? [Persoon toevoegen]

Vier op de vijf respondenten voelen zich comfortabel of neutraal (score 7-10) met iemand als buur die homo (80%), lesbisch (83%) of biseksueel (79%) is en meer dan drie op de vijf voelen zich comfortabel of neutraal met iemand die transgender (72%) is die naast hen woont. Het grootste deel van promotors werd vastgesteld voor lesbische vrouwen (59%), dan homomannen (58%) en biseksuele personen (56%). In vergelijking met deze groepen, is er een veel lager deel promotors voor transgender personen (49%). De verdeling van de tegenstanders is gelijkaardig aan de verdeling van de promotors. Het hoogste aandeel tegenstanders werd vastgesteld ten aanzien van transgender personen (29%), dan homomannen (20%), biseksuele personen (20%) en het laagste aandeel voor lesbische vrouwen (17%).

Tabel 1: Hoe zou jij je voelen met een buur die holebi of transgender is? NPS

	Homo	Lesbisch	Bi	Transgender
NPS	37%	42%	36%	20%

A3_1. Op een schaal van 0 tot 10, hoe zou u zich voelen bij iemand van één van de volgende groepen als uw buur?

De Net Promotor Score (NPS) werd voor elke groep berekend. Dit is het verschil tussen het aandeel promotors en het aandeel tegenstanders en toont het imago dat een bepaalde groep heeft in de samenleving. De resultaten worden weergegeven in tabel 1 hierboven. De resultaten suggereren dat een buur die homo (37%), lesbisch (42%), bi (36%) of transgender (20%) is, allemaal een redelijk positief imago hebben, met lesbische vrouwen het meest en transgenders het minst positieve.

Met betrekking tot de demografische variabelen, blijkt gender een significante invloed te hebben. Mannen voelen zich minder vaak comfortabel bij een buur die holebi of transgender is dan vrouwen. Het verschil is het grootst voor homomannen (promotors: M = 45%, V = 69%) en het kleinst voor lesbische vrouwen (promotors: M = 53%, V = 65%). De mannelijke NPS voor transgender personen is 3% (voor vrouwen is dit 36%) wat betekent dat zij een neutraal in plaats van een positief beeld hebben over een buur die transgender is.

4. Niveau van empathie voor slachtoffers van haatmisdrijven

Respondenten voelen meer empathie voor slachtoffers van een misdrijf wanneer het een lesbische vrouw is dan iemand die homo of transgender is. Er is ook minder empathie wanneer het slachtoffer deelneemt aan de Belgian Pride Parade of dronken is in de buurt van een bar. Het niveau van empathie is het laagst voor transgender sekswerkers die worden aangevallen door een klant.

In de volgende reeks vragen werd gepeild naar het niveau van empathie van de respondenten voor mensen die geweld meemaken in verschillende scenario's. De respondenten werden verdeeld in drie groepen (routes) en elke groep kreeg verschillende scenario's met betrekking tot ofwel homomannen, lesbische vrouwen of transgender personen.² Aan de respondenten werd gevraagd tot op welke hoogte zij medeleven voelen met mensen die een misdrijf meemaken op een schaal van nul tot tien waarbij nul betekent dat ze helemaal geen medeleven hebben met de persoon die het misdrijf ondergaat en tien dat zij volledig medeleven voelen. Volgende situaties werden voorgesteld:

- Een *[homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] fysiek wordt aangevallen [nadat ze elkaars handen vasthielden op straat].*
- Een *[homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] fysiek wordt aangevallen tijdens het winkelen.*
- Een dronken *[homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] nabij een bar fysiek wordt aangevallen.*
- Een *[homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die deelneemt aan de Pride optocht en die fysiek wordt aangevallen door tegenbetogers.*
- Een *[homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die fysiek wordt aangevallen door een complete onbekende.*
- Een *[homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] uit uw buurt die fysiek wordt aangevallen door diens familielid.*
- Een *[homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die fysiek wordt aangevallen door een groepje dat lid is van een extreemrechtse organisatie.*

De respondenten in de transgender route kregen een bijkomend scenario van een transgender sekswerker die fysiek wordt aangevallen door een klant. In aanvulling daarop, kregen de respondenten in de lesbische en homoseksuele route een vraag over een heteroseksueel koppel dat fysiek wordt aangevallen nadat ze elkaars handen vasthielden op straat. Deze laatste vraag werd gebruikt als referentie voor alle andere vragen. De resultaten worden weergegeven in tabel 2 hieronder.

Tabel 2: Niveau van empathie voor slachtoffers van haatmisdrijven

	Totaal	Homo	Lesbisch	Trans-gender
Een heteroseksueel koppel dat fysiek wordt aangevallen nadat ze elkaars handen vasthielden op straat.	8.74	8.70	8.78	
Een <i>[homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] fysiek wordt aangevallen tijdens het winkelen.</i>	8.47	8.64	8.70	8.05

² Het onderzoeksteam heeft besloten om bij deze en de volgende items niet te vragen naar biseksuele personen, ervan uitgaande dat de respondenten niet zouden differentiëren tussen homoseksuele en biseksuele personen.

Een [homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die fysiek wordt aangevallen door een groepje dat lid is van een extreemrechtse organisatie.	8.47	8.55	8.83	8.03
Een [homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die fysiek wordt aangevallen door een complete onbekende.	8.44	8.56	8.75	8.00
Een [homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] fysiek wordt aangevallen [nadat ze elkaars handen vasthielden op straat].	8.40	8.49	8.70	8.00
Een [homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] uit uw buurt die fysiek wordt aangevallen door diens familielid.	8.40	8.56	8.69	7.94
Een [homoman / lesbische vrouw / transgender persoon] die deelneemt aan de Pride optocht en die fysiek wordt aangevallen door tegenbetogers.	8.28	8.35	8.57	7.92
Een dronken [homoseksueel koppel / lesbisch koppel / transgender persoon] [dat/die] nabij een bar fysiek wordt aangevallen.	7.76	8.02	8.16	7.10
Een transgender sekswerker die fysiek wordt aangevallen door een klant.	7.57			7.57

B1. Mensen voelen mogelijk meer of minder medeleven met een slachtoffer van een misdrijf al naargelang de context van het misdrijf. Tot op welke hoogte voelt u medeleven met mensen die een misdrijf meemaken in elk van de volgende situaties? Gelieve te antwoorden op een schaal, waar 0 betekent dat u helemaal geen medeleven hebt met de persoon die het misdrijf ondergaat, en 10 betekent dat u volledig medeleven voelt.

De referentievraag (heteroseksueel koppel aangevallen op straat) krijgt de hoogste empathie score (gemiddelde = 8.74). Een vergelijkbare vraag over een homokoppel, lesbisch koppel of transgender persoon aangevallen op straat krijgt minder empathie (gemiddelde: totaal = 8.40; H = 8.49, L = 8.70, T = 8.00). Bij de vergelijking tussen holebi's en transgender personen, is er significant meer empathie voor lesbische koppels en individuen en minder voor transgender personen in alle situaties.

Met betrekking tot de verschillende situaties, voelen de respondenten significant minder empathie voor homoseksuele, lesbische en transgender personen wanneer zij dronken zijn en worden aangevallen in de buurt van een bar (totaal gemiddelde = 7.76) in vergelijking met bijna alle andere situaties in elke route. Binnen de transgender route, krijgt een transgender sekswerker die fysiek wordt aangevallen door een klant ook significant minder empathie (totaal gemiddelde = 7.57) dan alle andere situaties. Tot slot is er een significant verschil in het niveau van empathie tussen een homoman die deelneemt aan de Pride optocht (gemiddelde homo route = 8.35) en de referentie situatie van een heteroseksueel koppel dat elkaars handen vasthield op straat (gemiddelde homo route = 8.70).

Vrouwen zijn meer empathisch dan mannen in elke situatie en binnen elke route. Het verschil in percentage voor de *top two box* (score 9-10) varieert van minimum 12 procentpunt (bijvoorbeeld de *top two box* voor 'een homoman die fysiek wordt aangevallen door een complete onbekende': M = 58%, V = 70%) tot maximum 26 procentpunt (bijvoorbeeld de *top two box* voor 'een lesbisch koppel dat fysiek wordt aangevallen tijdens het winkelen': M = 53%, V = 79%).

5. Reacties op haatmisdrijven

De kans dat respondenten zouden ingrijpen in het geval van een fysieke aanval vergroot wanneer het slachtoffer een persoon is met een beperking of een lesbische vrouw. De kans op een interventie verkleint wanneer het slachtoffer een donkere huidskleur heeft of homo, transgender of moslim is.

De volgende reeks vragen ging over getuige zijn van een misdrijf. De respondenten werden in drie groepen verdeeld en gevraagd om op een schaal van nul tot tien (nul betekent 'zeer onwaarschijnlijk' en tien 'heel waarschijnlijk') aan te duiden hoe waarschijnlijk het is dat zij zouden tussenkomen als zij zien dat een lesbische vrouw, een homoman of transgender persoon wordt geduwd en geslagen op straat door een onbekende. Aanvullend werd aan alle respondenten gevraagd hoe waarschijnlijk het is dat zij zouden tussenkomen in het geval van een aanval op een persoon van andere groepen die kwetsbaar zijn voor haatmisdrijven, meer bepaald een persoon met een beperking, een zwarte persoon en iemand uit een etnisch-culturele minderheidsgroep, wat in de Belgische bevraging gespecificeerd werd als moslim. Alle vragen bevatten ook de referentie categorie 'iemand'. De resultaten worden gepresenteerd in tabel 3 hieronder.

Tabel 3: Reacties op haatmisdrijven

	Totaal	Homo	Lesbisch	Transgender
Een persoon met een beperking	7.93	7.83	8.19	7.76
Een [lesbische / homoseksuele transgender] persoon	7.41	7.28	7.83	7.09
Iemand	7.39	7.24	7.63	7.28
Een zwarte persoon	7.22	7.13	7.48	7.04
Een persoon uit een etnisch culturele minderheidsgroep (moslim)	6.69	6.38	7.08	6.57

C1. Mensen die getuige zijn van een misdrijf zullen al dan niet ingrijpen, afhankelijk van de omstandigheden. Hoe waarschijnlijk is het in de volgende situaties dat mensen zoals u zouden ingrijpen (hetzij indirect, bijvoorbeeld door de politie te bellen of rechtstreeks door persoonlijk tussen te komen)? Gelieve te antwoorden met een schaal, waarbij 0 betekent dat het zeer onwaarschijnlijk is dat u tussenkomt en 10 dat u hoogstwaarschijnlijk zult ingrijpen.

In het geval van de referentie categorie zouden bijna twee op de vijf respondenten waarschijnlijk tussenkomen als iemand geduwd of geslagen wordt op straat door een onbekende (*top two box* = 38%, totaal gemiddelde = 7.39). De respondenten zouden significant meer dan waarschijnlijk tussenkomen als het slachtoffer een persoon met een beperking is (*top two box* = 50%, gemiddelde = 7.93) en minder waarschijnlijk in het geval van een persoon uit een etnisch-culturele minderheidsgroep (*top two box* = 32%, gemiddelde = 6.69). Wat betreft reacties op misdrijven tegen holebi's en transgender personen, zouden de respondenten meer waarschijnlijk ingrijpen in het geval van lesbische vrouwen (*top two box* = 44%, gemiddelde = 7.83) dan wanneer het slachtoffer een homoman (*top two box* = 36%, gemiddelde = 7.28) of een transgender persoon (*top two box* = 36%, gemiddelde = 7.09) is.

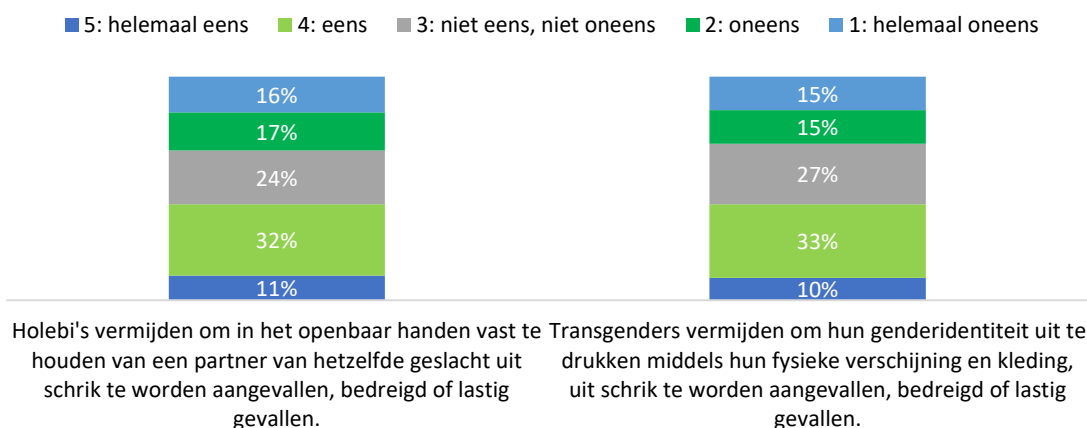
6. Standpunten over haatmisdrijven

Meer dan twee op de vijf respondenten zijn er zich van bewust van dat sommige holebi's en transgender personen hun gedrag of uiterlijk in het openbaar aanpassen uit schrik voor geweld, intimidatie of bedreigingen. Bijna de helft van de respondenten gaat akkoord met de stelling dat geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België en dat de effecten van haatmisdrijven erger zijn dan die van misdrijven die om een andere reden worden gepleegd. Ongeveer een op de drie respondenten heeft geen mening over beide stellingen. Meer dan drie op de vijf respondenten vinden dat alle misdrijven zwaarder moeten worden gestraft. Er is dus draagvlak voor zwaardere straffen in het algemeen maar niet specifiek voor haatmisdrijven.

De volgende reeks vragen behandelde percepties over de impact van haatmisdrijven op slachtoffers. Aan alle respondenten werd gevraagd of zij wel of niet akkoord gaan met vier stellingen. De vraag gebruikt een vijfpuntschaal: helemaal eens (5), eens (4), niet eens, niet oneens (3), oneens (2) en helemaal oneens (1).

Twee vragen gingen over schrik voor haatmisdrijven wat ervoor kan zorgen dat holebi's en transgender personen hun gedrag aanpassen. Met betrekking tot seksuele oriëntatie, werd aan de respondenten gevraagd of zij akkoord gaan met de stelling dat holebi's vermijden om in het openbaar handen vast te houden van een partner van hetzelfde geslacht, uit schrik te worden aangevallen, bedreigd of lastiggevallen. Wat betreft genderidentiteit, werd gevraagd aan de respondenten of zij akkoord gaan met de stelling dat transgenders vermijden om hun genderidentiteit uit te drukken door hun fysieke verschijning en kleding, uit schrik te worden aangevallen, bedreigd of lastiggevallen. De resultaten worden weergegeven in figuur 4 hieronder.

Figuur 4: Standpunten over schrik voor haatmisdrijven bij holebi's en transgenders

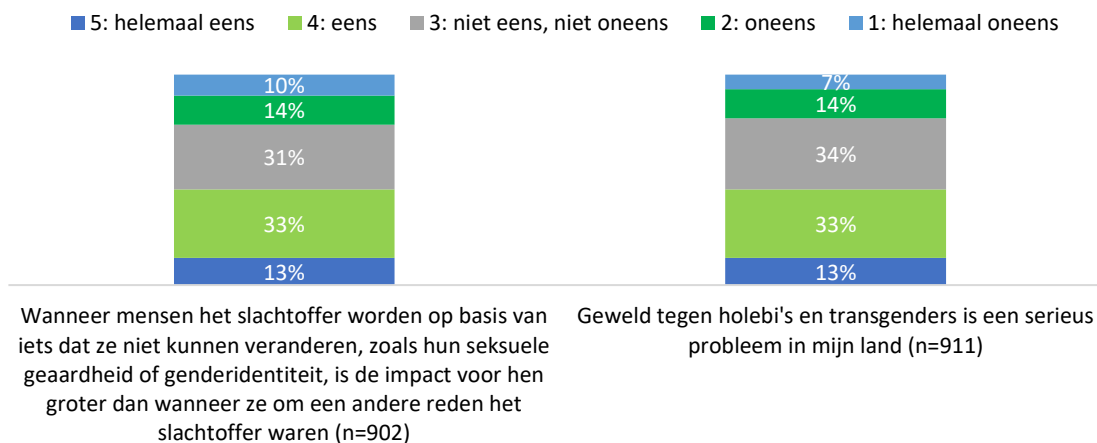

D2. Geef aan in welke mate u het met elk van de volgende stellingen eens of oneens bent.

Meer dan vier op de tien respondenten gaan akkoord met deze stellingen (*top two box*: holebi = 43%, T = 43%) en ongeveer drie op de tien gaan niet akkoord (*bottom two box*: holebi = 33%, transgender = 30%). De resultaten tonen dat sommige Belgen, vooral zij die wonen in grote steden zoals Brussel, zich bewust zijn van het feit dat sommige holebi's en transgender personen het tonen van affectie of hun genderexpressie aanpassen uit schrik voor haatmisdrijven. Het is ook opvallend dat een op de vier het niet eens maar ook niet oneens is wat er op kan wijzen dat zij niet stilstaan bij deze kwesties.

Er werd ook gevraagd of zij het eens zijn met de stelling dat wanneer personen slachtoffer worden van een misdrijf door iets aan zichzelf dat zij niet kunnen veranderen, zoals hun seksuele geaardheid of genderidentiteit, dat de impact dan groter is dan wanneer ze om een andere reden slachtoffer worden. De laatste vraag bij dit onderdeel ging over de omvang van holebifobe en transfobe misdrijven. Aan de respondenten werd gevraagd of zij akkoord gaan met de stelling dat geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België. De resultaten worden weergegeven in figuur 5 hieronder.

Figuur 5: Standpunten over de gevolgen van haatmisdrijven voor holebi's en transgenders

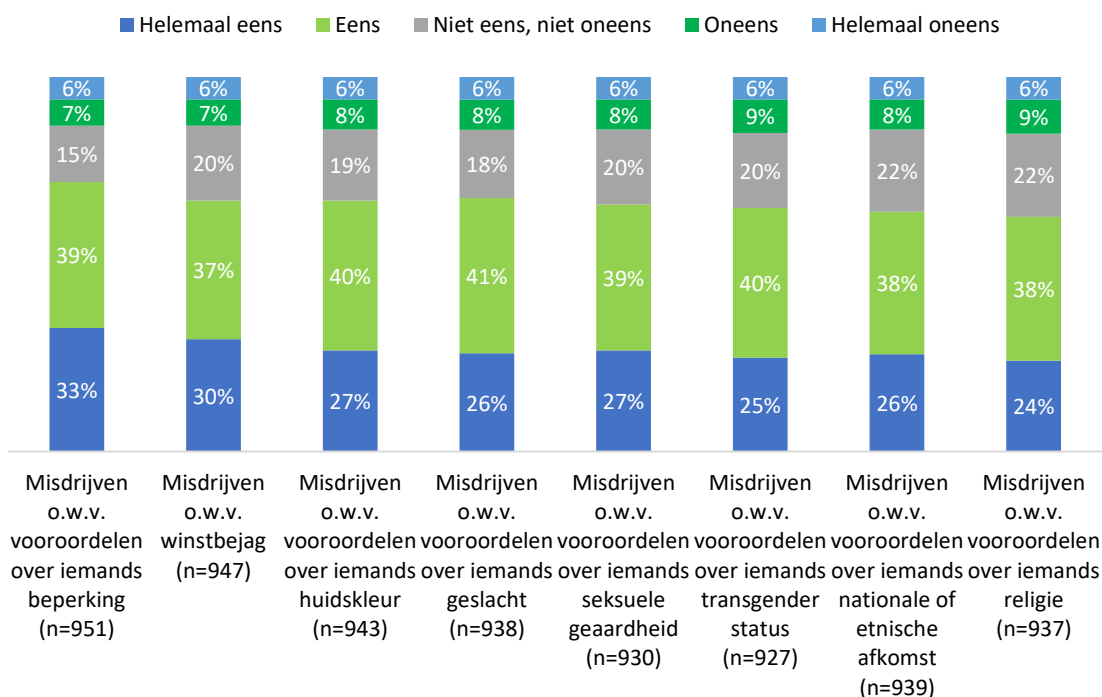
D2. Geef aan in welke mate u het met elk van de volgende stellingen eens of oneens bent.

Bijna de helft van de respondenten gaat akkoord met de stelling dat de effecten van een haatmisdrijf erger zijn dan die van een misdrijf dat wordt gepleegd om een andere reden (*top two box* = 46%) en een op de vier gaat niet akkoord (*bottom two box* = 24%). Bijna een op de twee respondenten vindt dat geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België (*top two box* = 46%) en een op de vijf vindt van niet (*bottom two box* = 21%). Ook hier is een op de drie respondenten het niet eens maar ook niet oneens wat overeenkomt met de resultaten van de vorige stellingen en bevestigt dat een grote groep zich niet bewust is van deze problemen.

Er is enkel een significant genderverschil bij de stelling dat geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België waarbij mannen het significant meer oneens zijn dan vrouwen (*bottom two box*: M = 25%, V = 16%) dus vrouwen erkennen de omvang van het probleem meer.

In het laatste deel werd aan de respondenten gevraagd of zij vinden dat sommige misdrijven zwaarder moeten worden bestraft, afhankelijk van de motivatie van het misdrijf. Dus of een persoon die veroordeeld is een zwaardere straf moet krijgen wanneer het misdrijf gemotiveerd werd door vooroordelen op basis van de seksuele oriëntatie, transgender status, religie, huidskleur, beperking, gender, nationaliteit of etniciteit. Een gewoon misdrijf gemotiveerd door winstbejag (bv. diefstal, zakkenrollen) werd gebruikt als referentiesituatie. De resultaten worden weergegeven in figuur 6 hieronder.

Figuur 6: Standpunten over welke misdrijven zwaarder moeten worden bestraft

D3. Sommige misdrijven kunnen zwaarder bestraft worden, al naargelang het motief voor het misdrijf. Geef aan in welke mate u het eens of oneens bent dat de volgende misdrijven zwaarder moeten bestraft worden bij een veroordeling.

Meer dan drie op de vijf respondenten vinden dat alle misdrijven zwaarder moeten worden bestraft, ook de referentie situatie van een misdrijf gemotiveerd door winstbejag (*top two box* = 67%). Dit toont steun voor zwaardere straffen in het algemeen maar niet specifiek voor het zwaarder bestraffen van haatmisdrijven. Een klein aandeel respondenten is akkoord met de stelling dat misdrijven die gepleegd worden omwille van vooroordelen over iemands beperking (*top two box* = 72%) zwaarder bestraft moeten worden dan financiële misdrijven, maar het verschil is niet significant ten aanzien van de andere haatmisdrijven. De minste steun wordt gegeven voor misdrijven gemotiveerd door vooroordelen over iemands religie (*top two box* = 63%).

Er is een genderverschil voor misdrijven gemotiveerd door vooroordelen over iemands religie (*top two box*: M = 58%, V = 67%). Mannen zijn ook minder geneigd akkoord te gaan met de stelling dat misdrijven gemotiveerd door vooroordelen over iemands transgender status een zwaardere straf zouden moeten krijgen (*top two box*: M = 62%).

Discussie

Wat betreft attitudes over holebi's en transgender personen, liggen de resultaten van het *Call It Hate* onderzoek in lijn met ander onderzoek. Er is een positieve trend van instemming met het idee dat holebi's en transgender personen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf wensen, maar de resultaten zijn iets minder positief wanneer wordt gevraagd hoe comfortabel men zou zijn met iemand die holebi en transgender is als buur. Dit bevestigt de vooronderstelling dat veel mensen zeggen en denken dat zij aanvaardend zijn maar nog steeds impliciete vooroordelen hebben die hen minder tolerant maken over seksuele en genderdiversiteit dan zij zelf geloven.

Volgens de holebi- en transgender studie van de FRA (2012) vermijdt een op twee lesbische vrouwen en homomannen in België om hand in hand over straat te lopen en een op vier transgenders past hun genderexpressie aan uit schrik voor geweld, bedreigingen of intimidatie. In het *Call It Hate* onderzoek is bijna de helft van de respondenten zich bewust van dit probleem door aan te geven dat zij denken dat sommige holebi's en transgender personen zich anders tonen of gedragen uit schrik voor haatmisdrijven. Maar het is ook opvallend dat een op drie geen mening heeft over deze stelling (antwoord 'niet eens, niet oneens'). Dit impliceert dat zij nog niet hebben stilgestaan bij deze kwesties.

De resultaten zijn bijna hetzelfde bij de vraag of geweld tegen holebi's en transgender personen een serieus probleem is in België. Het is daarbij relevant vast te stellen dat volgens de SCV-survey (Statistiek Vlaanderen 2018), een op vier Belgen zegt dat er te veel aandacht is voor seksuele oriëntatie en bijna een op drie vindt dat holebi's niet zo moeten overdrijven over de problemen waar zij mee worden geconfronteerd. Er is dus een duidelijk verschil in erkenning dat geweld tegen holebi's en transgenders nog steeds een probleem is in België.

Wat betreft empathie voor slachtoffers van haatmisdrijven, is er een opvallende hiërarchie met betrekking tot de context die wordt bevraagd. Het niveau van empathie is significant lager wanneer holebi's en transgender personen worden aangevallen terwijl ze deelnemen aan de Pride Parade of wanneer ze dronken zijn in de buurt van een bar. De resultaten zijn het laagste in het geval van een transgender sekswerker die wordt aangevallen door een klant. Dit toont een vorm van *victim blaming* wat resulteert in minder steun voor slachtoffers wanneer zij worden gepercipieerd als provocerend of (deels) zelf verantwoordelijk.

Bij de vraag rond straffen, is er geen significante specifieke steun voor het strenger bestraffen van haatmisdrijven ten opzichte van misdrijven die worden gepleegd omwille van een ander motief. Ook al vindt een op twee respondenten dat de effecten van een misdrijf erger zijn wanneer dit gebeurt omwille van een kenmerk dat zij niet kunnen veranderen. Dus dit begrip van de gevolgen van een haatmisdrijf leidt niet tot steun voor het zwaarder bestraffen ervan.

Tot slot is een bevinding die steeds terugkomt in de *Call It Hate* bevraging, het belang van gender met betrekking tot zowel de respondenten zelf als de antwoorden. Doorheen bijna alle items, scoren vrouwen significant hoger dan mannen.³ Dit impliceert dat vrouwen meer aanvaardend en empathisch zijn tegenover holebi's en transgender personen en zich meer bewust zijn van de problemen gerelateerd aan haatmisdrijven. Naast aanvaardend zijn, is er ook een duidelijk genderverschil in niveau van aanvaard worden. Telkens wanneer het onderscheid werd gemaakt binnen de mogelijke antwoorden, kregen

---

³ Er waren slechts vijf respondenten die zich identificeren als 'ander' of 'non-binair' dus over deze groep konden geen statistisch relevante conclusies gemaakt worden.

lesbische vrouwen de hoogste scores, dan homomannen en tot slot transgender personen. Het genderverschil in niveau van empathie en reageren op haatmisdrijven bij vrouwelijke slachtoffers kan ook veroorzaakt worden door het vooroordeel dat vrouwen minder in staat zijn zichzelf te verdedigen maar dit vergt verder onderzoek. Het zou ook interessant zijn om te weten of er een verschil is in de aanvaarding van biseksuele mannen en biseksuele vrouwen of transgender mannen en transgender vrouwen maar deze opdeling werd niet gemaakt in het *Call It Hate* onderzoek.

Conclusies

België is een pionier wat betreft rechten van holebi's en transgender personen maar dit betekent niet dat er geen sprake meer is van geweld en discriminatie ten aanzien van holebi's en transgender personen. De wettelijke situatie kan bij personen die hier zelf niet mee geconfronteerd worden ook de illusie creëren dat holebi's en transgender personen geen problemen meer ervaren.

Ten eerste is er een significant verschil in de erkenning dat geweld tegen holebi's en transgender personen nog steeds een serieus probleem is in België en dat zij soms hun gedrag en uiterlijk aanpassen uit schrik voor geweld, bedreigingen of intimidatie. Een grote groep is het niet eens en niet oneens met deze stellingen omdat zij zelfs niet stilstaan bij deze kwesties. Het is dus belangrijk dat mensen correct worden geïnformeerd over de prevalentie en de impact van geweld en discriminatie tegen holebi's en transgender personen. Dit impliceert dat er meer informatie nodig is, enerzijds door slachtoffers en politie aan te moedigen om holebi- en transfobe discriminatie en geweld te rapporteren om een correcter beeld te krijgen in de ware omvang van het probleem. Anderzijds moet er meer wetenschappelijk onderzoek gevoerd worden om een beter inzicht te krijgen in dit probleem. Al deze informatie moet eenvoudig beschikbaar zijn en breed gecommuniceerd worden.

Ten tweede blijven attitudes ten aanzien van holebi's en transgender personen verbeteren, hoewel er nog steeds vooroordelen zijn die een impact hebben op het niveau van aanvaarding. Een kleine minderheid van de Belgen uit zich expliciet negatief over holebi's en transgender personen maar een grote groep is negatief op een meer impliciete manier. Hetzelfde geldt met betrekking tot empathie voor slachtoffers van haatmisdrijven wat afhankelijk blijkt te zijn van de context. Er is significant minder steun voor holebi's en transgender personen die slachtoffer zijn van een haatmisdrijf wanneer zij dronken zijn in de buurt van een bar, deelnemen aan de Belgian Pride Parade of wanneer het slachtoffer een transgender sekswerker is die wordt aangevallen door een klant, wat verontrustend is aangezien dit contexten zijn waar vaak haatmisdrijven plaatsvinden. Dit is gelinkt aan het fenomeen van *'victim blaming'* waarbij het slachtoffer wordt gezien als provocerend of (deels) zelf verantwoordelijk. Dus naast het verzamelen en verspreiden van correcte informatie, is er ook nood aan sensibilisering rond de aanvaarding van gender en seksuele diversiteit en het fenomeen van *'victim blaming'*.

Tot slot is er een discrepantie tussen de overtuiging dat de effecten van haatmisdrijven erger zijn dan die van misdrijven die worden gepleegd voor een andere reden enerzijds en zwaarder bestraffen van haatmisdrijven anderzijds. Het wettelijk kader moet hieraan tegemoetkomen door 'genderidentiteit' en 'genderexpressie' toe te voegen aan de beschermde criteria voor haatmisdrijven in het Belgisch Strafwetboek en de toepasbaarheid van het 'verwerpelijk motief' uit te breiden naar alle misdrijven. Maar er is ook nood aan specifieke informatie en sensibilisering over deze kwesties waar holebi's en transgender personen mee geconfronteerd worden, niet enkel als (potentieel) slachtoffer maar ook als gemeenschap.

Aanbevelingen

Hoewel er veel vooruitgang is geboekt de voorbije decennia, moet er nog steeds veel worden gedaan om de situatie van slachtoffers van holebi- en transfobe haatmisdrijven in België te verbeteren:

- 'Genderidentiteit' en 'genderexpressie' toevoegen als beschermde criteria in het Belgisch Strafwetboek en de toepasbaarheid van het 'verwerpelijk motief' uitbreiden naar alle misdrijven.
- De inspanningen versterken om het *Interfederaal Actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LGBTI-personen* te promoten en implementeren.
- Meer onderzoek initiëren over discriminatie en geweld tegen holebi's en transgender personen met een specifieke focus op haatmisdrijven.
- Bewustmakingscampagnes ontwikkelen gericht op de algemene bevolking met betrekking tot discriminatie, geweld en haatmisdrijven.
- Bewustmakingscampagnes ontwikkelen gericht op de holebi- en transgendergemeenschap over het rapporteren van discriminatie, geweld en haatmisdrijven.
- Trainingen ontwikkelen en implementeren voor professionelen die werken met slachtoffers van holebi- en transfobe haatmisdrijven.

Referenties

Çavaria. 2016. *Report for UNI-FORM: Bringing together NGOs and Security Forces to tackle hate crime and on-line hate speech against LGBT persons.*

Demir, Z. 2018. *Interfederaal Actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LGBTI-personen.* Geraadpleegd op https://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/actieplan_lgbti_2018-2019_nl.pdf.

European Commission. 2015. *Special Eurobarometer 437.* Discrimination in the EU in 2015.

FRA. 2012. *Survey on fundamental rights of lesbian, gay, bisexual and transgender people in EU.* Geraadpleegd op <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-fundamental-rights-lesbian-gay-bisexual-and>

Federaal Parlement. 2007. *Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden.* Brussel: Belgisch Staatsblad.

Federaal Parlement. 2007. *Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie.* Brussel: Belgisch Staatsblad.

Federaal Parlement. 2007. *Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen.* Brussel: Belgisch Staatsblad.

Federaal Parlement. 2014. *Wet van 22 mei 2014 ter bestrijding van seksisme in de openbare ruimte en tot aanpassing van de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie teneinde de daad van discriminatie te bestraffen.* Brussel: Belgisch Staatsblad.

ILGA-Europe. 2018. *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe.* Geraadpleegd op <https://rainbow-europe.org/#8624/0/0>.

Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen. 2018. *Publicaties.* Geraadpleegd op https://igvm-iefh.belgium.be/nl/publicaties/overview?f%5B0%5D=im_field_publication_theme%3A2563.

Kamer van Volksvertegenwoordigers. 2018. *Strafwetboek.* Geraadpleegd op http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1867060801&table_name=wet.

LGBT Hate Crime EU. 2018. *Call It Hate: Raising awareness of anti-LGBT hate crime.* Geraadpleegd op http://www.lgbthatecrime.eu/project/project_cih.

Milquet, J. 2013. *Interfederaal Actieplan ter bestrijding van homofobe en transfobe discriminatie.* Geraadpleegd op <https://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/IAP%20homotransfobie.pdf>.

Norwegian Centre for Research Data. 2018. *European Social Survey Data.* Geraadpleegd op <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/>.

Statistiek Vlaanderen. 2018. *SCV-Survey 'Sociaal Culturele verschuivingen in Vlaanderen'.* Geraadpleegd op <https://www.statistiekvlaanderen.be/survey-scv-survey>.

Unia. 2018. *Cijfers van Unia*. Geraadpleegd op <https://www.unia.be/nl/publicaties-statistieken/statistieken/cijfers-van-unia>.

Dit project is gefinancierd
door de Europese Unie